

І. В. ДЕРЕВ'ЯНКО

викладач

Харківська державна академія культури

ЗМІСТ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті проаналізовано зміст християнського виховання підлітків, з'ясовано його зв'язок з такими поняттями, як “духовне виховання”, “морально-етичне виховання”, “православне виховання”. “Християнське виховання” підлітків визначено як систему їх духовно-морального становлення через формування християнських цінностей. Установлено, що термін “християнське виховання” є родовим до поняття “духовне виховання”, “морально-етичне виховання”, “православне виховання”. З'ясовано, що головними характеристиками християнського виховання є християнська віра, вольові зусилля в досягненні християнських цінностей, позитивні емоції. Виявлено взаємозв'язок термінів “християнські цінності” та “ступінь духовності”.

Ключові слова: християнське виховання, духовне виховання, морально-етичне виховання, православне виховання, об'єкти та суб'єкти християнського виховання.

Динаміка демократичних змін в Україні, складність соціально-економічних процесів і суперечностей загострюють потребу у зверненні до християнських підвалин існування людства. Це спонукає до відродження традиційних і пошуку нових шляхів християнського виховання школярів. На християнське виховання підростаючого покоління орієнтують Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1202 “Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві” (1993 р.), Конституція України, Закони України “Про свободу совісті”, “Про освіту”, Державні програми “Освіта” (“Україна XXI століття”), “Діти України”. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що необхідно розглянути зміст християнського виховання, оскільки це явище складне й багатогранне, яке тісно пов'язане з такими поняттями, як духовність, духовне виховання, моральність, моральне виховання.

Питання змісту християнського виховання було порушено в працях В. Карогодіна, Т. Саннікової, Т. Тхоржевської, В. Фазана, ігумена Г. Шестуна та ін.

Мета статті полягає у визначенні християнського виховання підлітків як системи їх духовно-морального становлення на основі християнських цінностей.

Дослідження питання християнського виховання підлітків може мати цінний для науки результат тільки за умов узгодження з деякими фундаментальними виховними положеннями й принципами. Принцип цілісного дослідження відносно поняття “християнське виховання” підлітків реалізується з урахуванням одночасного, взаємопов'язаного розгляду цілої низки питань: аналізу змісту, суттєвих характеристик поняття “християнське ви-

ховання”, виявлення форм, методів організації християнського виховання та етапів його становлення й розвитку. У дослідженні керуємося тим, що пізнання суперечностей у виховному процесі, механізмів розвитку особистості, шляхів впливу педагога-християнина на формування особистості є найбільш важливою умовою проникнення в сутність цього явища та управління навчально-виховним процесом. Навчально-виховний процес у сучасних навчальних закладах незалежної України здійснюється в школах національної єдності, які відокремлені від церкви. Дітям і молоді надана можливість свободи релігійного вибору поза межами школи. У школі не пропагують ні атеїстичні, ні релігійні погляди.

Водночас християнське виховання позитивно впливатиме на моральне виховання підлітків, якщо воно матиме планомірний, систематичний та цілеспрямований характер; коли знання про християнські цінності, які будуть актуалізовані на матеріалі Святого Письма, історії, літератури, трансформуватимуться в особистісні переконання як детермінанти моральної поведінки та органічно поєднуюватимуться з позакласною добродійною діяльністю й самовихованням учнів.

Для розуміння педагогічної суті християнського виховання підлітків важливе значення мають роботи митрополита Іларіона (XI ст.), К. Туровського (XII ст.), Е. Премудрого, С. Радонежського (XIV ст.), М. Грека (XVI ст.), П. Могили (XVII ст.), Г. Сковороди (XVIII ст.), К. Ушинського (XIX ст.). Зокрема, Г. Сковорода та К. Ушинський пов’язували християнське виховання із саморозвитком особистості. Дослідження В. Сухомлинського концентрувалися навколо морально-етичного розвитку й становлення дитячої особистості та особливостей педагогічного впливу, форм і методів виховання.

Проблема християнського виховання стала предметом дослідження й представників української діаспори (І. Гончаренка, Н. Іриня, Я. Яреми, С. Ярмуся), які в своїх педагогічних працях спиралися на Церкву, віру, християнські ідеали.

Ефективність дослідження питань християнського виховання залежить від духовно-морального рівня педагога, його професійної компетентності, доцільного вибору форм і методів роботи.

У науково-педагогічній літературі можна зустріти різні терміни щодо визначення поняття “християнське виховання” підлітків, а саме: “духовне виховання” (Т. Саннікова), “православне виховання” (Т. Тхоржевська), “морально-етичне виховання” (В. Карагодін).

Наприклад, поняття “духовне виховання” Т. Саннікова розглядає як процес розвитку й саморозвитку особистості через залучення та інтеріоризацію християнських цінностей, високих моральних ідеалів і втілення зразків високоморальної поведінки в досвіді індивіда [2].

На наш погляд, поняття “духовність”, “духовне виховання”, “духовна вихованість”, запропоновані в дисертаційному дослідженні Т. Саннікової,

дещо перегукуються з підходами до змісту християнського виховання в трактовці таких педагогів-науковців, як Т. Тхоржевська, М. Євтух [4] та ін.

У дисертаційному дослідженні Т. Тхоржевської “Розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України” подано основні поняття, на яких ґрунтується православне виховання: Бог, його Закон, добро та зло, віра, любов, надія, гріх, совість, страх Божий, каяття, смерть, Царство Боже, рай і пекло, молитва, храм, хрест, ікона, сповідь, причастя, богослужіння, піст, свята тощо.

У дисертаційному дослідженні В. Карагодіна “Проблема морального виховання у педагогічній думці IV–XI століть” визначено рівні морального виховання підлітків.

Згідно з дослідженням цього науковця, моральне вдосконалення особистості, яке розуміють як безперервний процес, у педагогічній думці IV–XI ст. є основною метою виховання, причому педагогічні ідеї в патристиці виражені опосередковано біблійними термінами, що є наслідком їх органічного зв'язку із світоглядною концепцією. В процесі аналізу автор виділяє п'ять основних тем, у яких розкрито зміст морального виховання в Біблії та творах отців Церкви, і які відображають динаміку педагогічного процесу [1].

Психолого-педагогічні аспекти зазначених тем, як і діалектика їх розвитку, зумовлені святоотцівською концепцією особистості. Біблійне вчення про людину базується на єдності та суперечності двох провідних ідей: образу Божого й негативного начала, які визначають основні антинорми християнської педагогіки, і які розглядають у двох проекціях – етичній і психологічній. Ідея образу Божого в етичному плані стверджує принцип оптимізму й принцип свободи як вихідні умови виховання, а в психологічному – визначає три складові душі: розумову (розум), чуттєву (серце) й бажальну (воля) сили, причому найсуттєвішу роль у моральному вихованні відіграє саме сфера “серця” [1].

На жаль, досі не існує єдиного погляду на зміст і структуру духовності, не виявлено специфіку її вивчення, існує термінологічна невизначеність цього поняття, не розкрито взаємозв'язок соціальних, педагогічних, психологічних фактів у процесі розвитку духовності особистості.

Таким чином, усвідомлення недостатньої теоретичної та практичної розробленості проблеми, вирішення якої відповідало б потребам сучасного стану суспільства, може бути обґрунтуванням необхідності її дослідження, а проблему пошуку найбільш доцільних та ефективних шляхів розвитку духовності учнів визначено як важливу й актуальну в педагогічній практиці.

На думку педагогів, “духовність – інтегрована властивість особистості, що виявляється у потребі жити, творчо творити у відповідності з ідеалами істини, добра, краси, – виступає як показник рівня людських відносин, почуттів, морально-естетичної, громадянської позиції, здатності до співпереживання, співчуття і милосердя” [4].

У науковій практиці існують різні визначення рівнів розвиненості особистості та духовності. Так, Б. Братусь виділяє три рівні розвиненості в

структурі особистості: егоцентричний, гуманістичний і духовний залежно від домінуючого способу ставлення до себе та іншої людини. Дослідник виходить із того, що всі ці рівні тією чи іншою мірою існують і поєднуються в кожній людині.

А. Зосимовський пропонує свої критерії моральної та духовної вихованості особистості: доброзичливість, наявність ціннісних орієнтацій та мотивації вчинку, терпимості й такту, почуття справедливості та гуманізму, здатність щиро висловлювати свої почуття.

У педагогічній енциклопедії за редакцією В. Кременя проаналізовано зміст духовного, морального, релігійного виховання.

Зокрема зазначено, що духовність – категорія людського буття, якою виражається здатність людини до самотворення та творення культури. Духовність є вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності. Це рівень найбільш зрілої та відповідальної (перед собою та іншими) особистості, здатної не тільки пізнавати й відображати навколишній світ, а й творити його. Дух об'єктивується в артефактах. Результатом творіння є культура.

Доцільно також зауважити на тому, що в психології проблему “духовності” було порушено вперше наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Найбільш інтенсивно вона розвивалася у сфері гуманістичної психології та була пов'язана із системою цінностей особистості.

Категорію “духовності” традиційно розробляли в галузі релігійної думки. У християнській антропології “духовність” є виявом моральної спрямованості людського буття до Бога.

Отже, “духовність”, згідно з тлумаченням сучасних педагогів, можна розглядати як ідеальну потребу людини в пізнанні сутності свого призначення, в прагненні подолати кінець свого буття й будувати свої відносини з навколишнім світом на засадах любові, добра, краси й творчості.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що науковці розглядали духовне виховання у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні, це – виховання духу, прищеплення духовних якостей особистості, а в широкому – естетичне, моральне становлення особистості людини, виховане через музику, театр, живопис, архітектуру.

Відносно терміна “моральне виховання”, науковці [1; 4] вважають, що його сутність ґрунтується на врахуванні якісно нових зрушень у розвитку моральної свідомості дітей. Наприклад, у юнаків формуються цінності, ідеали, уявлення та погляди на мораль. У ранній юності на основі прагнення до автономності формується самосвідомість, що дає змогу особистості критично оцінювати свої здібності, якості, можливості та плідно працювати над собою. Ціннісне ставлення до себе характеризує вміння особистості позитивно ставитися до себе, визначає самоповагу та самооцінку, що позначається на якості спілкування з ровесниками, дорослими й передбачає виховання в дітей культури пізнання власного внутрішнього світу, думок, переживань, станів, цілей. На цьому етапі важливо навчити особистість

сприймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати власну унікальність, здатність до самовдосконалення.

Як наголошують Святі Отці церкви, мораль містить і гуманістичну перспективу розвитку людства. “Золотим правилом” моральності вважають: “стався до оточуючих так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе”. В моральній регуляції важливе місце займають етичні категорії: совість, почуття власної гідності, честь. Основними категоріями моралі є: добро й зло, обов’язок і совість, честь і людська гідність. З перших днів життя доцільно знайомити дитину з героями духовної історії людства, ретельно підбирати розповіді та казки гуманістичного спрямування. Духовне зростання сучасної людини відбувається в період інтеграції духовних знань, коли духовність із індивідуального рівня трансформується на загальнолюдський рівень.

Вважають, що однією з найважливіших особливостей української культури є духовність [2]. Значною мірою втрачена нині, вона може й повинна увійти як невід’ємна складова національної ідеї в сучасну українську культуру, стати одним із основних принципів виховання. Становлення моральних цінностей, виховання чуйної совісті, потреби в осмисленому бутті – ось ті основні завдання, які можуть бути сформульовані на основі духовності як складової національної ідеї.

Найперше, найголовніше, що необхідно зрозуміти й прийняти кожному вихователю, – це основне положення традиційної української педагогіки: щира моральність неможлива без релігійної основи. Формування високодуховної цілісної особистості відбувається тільки при звертанні до православної віри, що пропонує перспективу й програму нескінченного самовдосконалення. Світський гуманізм як світогляд, що лежить в основі сучасної української педагогічної парадигми, при всій його привабливості – занадто вузька основа для всеосяжної системи утворення й виховання.

В. Зеньковський, відомий релігійний діяч, вважав, що духовність – це не особливе надпсихічне життя, а основне життя людини, провідниками якого зовні є психічна й фізична сфери. Суттєве й головне в духовному житті, як наголошує він, полягає в пошуках Безмежного й Абсолютного [2].

Досліджуючи проблему духовно-морального виховання в контексті сучасності, треба зазначити, що вона в сучасному суспільстві ускладнюється засобами масової інформації, які пропагують культ грошей, жорстокості, розпусти. Поняття добра, совісті та милосердя нині знецінені, а багатство зведено до рангу найвищої цінності: досягнення його будь-якими засобами, за будь-яку ціну стало жаданою метою, багатству поклоняються, ним хваляться. Бідний, але чесний громадянин країни, що володіє вищезгаданими чеснотами, виявився поза суспільною увагою й державним захистом. Саме під такий вплив потрапляє дитина з раннього дитинства, особливо дитина підліткового віку, яка прагне до наслідування, прагне бути подібною до дорослих. Дітей варто переконувати в тому, що їх життя має бути наповнене загальнолюдським моральним змістом, який ґрунтується на вихованні куль-

турно-національних і релігійних чеснот, таких як віра, поміркованість, скромність, безвинність, повага до людини. Дитяче серце надто чуйне до прищеплення цих думок, дитяча душа глибоко переживає радість здійснення добра для людей. Якщо духовно-моральне виховання підкріплюють добрим настановами, спонуканнями до добрих справ для людей, у серці з малих років утверджуються внутрішні духовні сили, що обмежують бажання й вередування. А це дуже важливо для формування громадянської порядності.

Висновки. Отже, науковці (І. Бех, В. Карагодін, Т. Саннікова, Т. Тхоржевська, Г. Шестун) для визначення поняття “християнське виховання” підлітків використовують різні терміни, а саме: “духовне виховання”, “православне виховання”, “морально-етичне виховання”. Поняття “християнське виховання” тісно пов’язане з такими поняттями, як “духовне виховання”, “морально-етичне виховання”. Християнське виховання підлітка – це система його духовно-морального становлення, формування християнських цінностей.

Перспективними тематиками подальших наукових пошуків можуть бути питання змісту, форм і методів християнського виховання особистості на різних етапах розвитку Української держави.

Список використаної літератури

1. Карагодін В. М. Проблема морального виховання у педагогічній думці IV–XI століть : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. М. Карагодін. – Тернопіль, 1997. – 40 с.
2. Саннікова Т. В. Духовне виховання молодших підлітків засобами християнської етики спеціальності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. В. Саннікова. – Київ, 2007. – 40 с.
3. Тхоржевська Т. Д. Православне виховання в історії педагогіки України : монографія / Т. Д. Тхоржевська. – Київ, 2008. – 398 с.
4. Тхоржевська Т. Д. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки. Істирико-педагогічний аспект : монографія / Т. Д. Тхоржевська, І. Я. Мицишин, О. Я. Щербяк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – Ч. I. – 480 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2016.

Деревянко І. В. Содержание христианского воспитания подростков на современном этапе

В статье проанализировано содержание христианского воспитания подростков в сопоставлении с терминами “духовное воспитание”, “морально-нравственное воспитание”, “православное воспитание”. “Христианское воспитание” подростков определяется как система их духовно-нравственного становления через формирование христианских ценностей. Определено, что термин “христианское воспитание” является родовым к понятию “духовное воспитание”, “морально-нравственное воспитание”, “православное воспитание”. Доказано, что главными характеристиками христианского воспитания является христианская вера, волевые усилия в достижении христианских ценностей, положительные эмоции. Выявлена взаимосвязь употребления терминов “христианские ценности” и “степень духовности”.

Ключевые слова: *христианское воспитание, духовное воспитание, морально-этическое воспитание, православное воспитание, объекты и субъекты христианского воспитания.*

Derevianko I. The Content of the Christian Education of Adolescents in Modern Days

The article analyzes the content of the Christian education of adolescents in comparison with the terminology of “spiritual education”, “moral and ethical education”, “Orthodox church education”. “Christian education” of adolescents is defined as a system of spiritual and moral formation through the formation of the Christian values. It is defined that the term “Christian education” is generic to the concept of “spiritual education”, “moral and ethical education”, “Orthodox church education”. It is proved that the main characteristics of Christian education is the Christian faith, willful efforts to achieve Christian values, positive emotions. There is the interrelation in the use of the terms “Christian values” and “degree of spirituality”. Thus, the purpose of Christian education is determined as the level of the formation of individual’s Christian values. There have been analyzed the features of the philosophical, psychological, social and pedagogical approaches to the interpretation of the essence of the Christian education of teenagers. There have been defined the subjects’ (tutors’) and objects’ (adolescents’) interaction in a bilateral process of Christian education when the tutors should tolerate adolescents’ weaknesses, and the adolescents should show the obedience demonstrating the true freedom. Moreover, all the participants of the educational process are constantly striving for the perfection. The efficiency of the Christian education study depends on the teacher’s spiritual and moral level, his professional competence, appropriate choice of the form and methods in the adolescents’ Christian upbringing. The teacher being a person of high spiritual life loves his teaching vocation. The teacher becomes a mentor. He teaches the main subjects and shows the way that leads to heaven.

Key words: *Christian education, spiritual education, moral and ethical education, Orthodox Church education, subjects (tutors) and objects (adolescents) of the Christian education.*